

११. सद्य स्थितीतील भारतातील सामाजिक समस्या

प्रा. बाराते बापू तुकाराम

प्रस्तावना

भारतीय समाजात आज विविध सामाजिक समस्या दिसून येतात. त्या समजून घेताना समाज जीवनातील काही गोष्टी लक्षात ठेवणे आवश्यक ठरते. या देशात अनेक धर्म, पंथ, जाती जमाती आणि संस्कृतीचे लोक राहतात. येथे कोणतीही सामाजिक समस्या दूर करण्यासाठी कायद्याने एक योजना राबवणे नेहमीच कठीण जाते.

भारतात आज जवळपास ७ लाख खेडी आहेत. या खेड्यात राहणाऱ्या लोकांच्या सामाजिक समस्यांचे प्रमाण आणि तीव्रता देखिल अधिक आहे. भारताच्या कोणत्याना कोणत्या भागात सतत दुष्काळ असतो. भारतात ग्रामीण भागात वास्तव्य करणारी लोकसंख्या ६९% पेक्षा अधिक आहे. ग्रामीण भागात नवनवीन सामाजिक समस्यांचा प्रसार दिसून येतो. यामध्ये प्रामुख्याने घटस्फोट, महिलावरील अत्याचार, व्यसनाधिनता आत्महत्याचे वाढते प्रमाण, कर्जबाजारीपणा तसेच बेरोजगारी, कुपोषण, कौटुंबिक हिंसा, दारिद्र्य, पाण्याचे दुर्भिक्ष्य, गारपीट वातावरणात होणारा बदल देखील सामाजिक समस्यांना हातभारत लावत आहे.

आधुनिक काळात वाढता भौतिक वाढ नगरांची लोकसंख्या प्रचंड वाढत आहे. नागरी समुदायात सामाजिक समस्या निर्माण होत आहेत. बेकारी, अस्वच्छता, झोडपट्टी, वेश्या व्यवसाय, अतिगर्दी वाढते अपघात भिक्षावृत्ती, दहशतवाद, घर टंचाई, भ्रष्टाचार, तसकरी, काळा बाजार, फरवणूक, बलात्कार इत्यादी समस्या नगरांच्या आकारानुसार दिसून येतात. याच प्रमाणे आदिवासी समुदायाच्या क्षेत्रात देखिल बदल त्या परिस्थितीशी समायोजन करून न घेता आल्यामुळे आदिवासी मध्ये अनेक सामाजिक समस्या निर्माण झाल्या आहेत. आदिवासी मध्ये भौतिक गरजांचे आकर्षण वाढत आहे. मर्यादित उत्पादन साधनामुळे त्यांची आर्थिक गळचेपी होत आहे.

२१ व्या शतकात भारता समोर ज्या अनेक सामाजिक समस्या निर्माण झालेल्या आहेत. त्यापैकी नक्षलवाद ही प्रमुख आहे. नक्षलवाद यांचा आदिवासी समाजाशी घनिष्ठ आंतरिक संबंध आहे. आज भारतातील २५२ जिल्हात ४०% जनता नक्षलवादाने प्रभावित आहे. हा नक्षलवाद आदिवासींचे होणारे शोषण आणि अन्यासातून उदयाला आला आहे. हाच घटक आदिवासींच्या विकासातील प्रमुख अडथळा आहे.

म्हणजेच भारतात सद्यस्थिती मध्ये सामाजिक समस्या आदिम समुदाया मध्ये ग्रामीण समुदाया मध्ये व नागरी समुदायामध्ये वेगवेगळ्या आणि त्यांची तीव्रता वेगवेगळी आहे असे असले तरी वाढती लोकसंख्या बेकारी, दारिद्र्य, बालगुन्हेगारी, कुपोषण, शेतकरी आत्महत्या, प्रदूषण, सायबर गुन्हेगारी, कौटुंबिक हिंसा, दहशतवाद, स्त्री पुरुषाचे असमान प्रमाण, पाण्याचा प्रश्न, शिक्षण विषय समस्या वृद्धांच्या समस्या भेडसावत आहेत.

उद्दिष्टे

१. सद्यस्थितीतील भारतातील सामाजिक समस्यांचा अभ्यास करणे.
२. सद्यस्थितीतील भारतातील सामाजिक समस्यांच्या स्वरूप अभ्यासणे.
३. सद्यस्थितीतील भारतातील सामाजिक समस्यांची तीव्रता अभ्यासणे.

गृहितके

१. सद्यस्थितीतील भारतात विविध सामाजिक समस्या आहेत.
२. नविन सामाजिक समस्या निर्माण होत आहेत.

३. सामाजिक समस्यांच्या स्वरूपात बदल होत आहे.

संशोधन पध्दती

प्रस्तुत संशोधन लेखासाठी विश्लेषणात्मक पध्दतीचा अवलंब केला आहे. या करिता दुय्यम स्वरूपाची तथ्य वापरली आहेत. यासाठी संदर्भ पुस्तके ग्रंथ वर्तमान पत्र यांचा आधार घेतला आहे.

विषय विश्लेषण

सामाजिक समस्या या सार्वजनिक आणि सर्व कालीन असल्या तरी प्रत्येक समाजात प्रत्येक कालखंडात सामाजिक समस्याचे स्वरूप सारखे नसते. सर्व साधारण पणे समजा सामाजिक संबंधामध्ये आदर्श म्हणून ओळखल्या गेलेले अचार विचार यांच्या विरोधी असणाऱ्या स्थितीला सामाजिक समस्या ही संकल्पना वापरली जाते.

सामाजिक समस्येच्या व्याख्या

१. **कार यांच्या मते :-** जेव्हा आपण एखाद्या अडचणी विषयी जागृत होतो. तेव्हा आपली पसंती व वास्तवता यामध्ये अंतर पडते तेव्हा सामाजिक समस्या आस्तित्वात येतात.
२. **पॉल लॉन्डिस यांच्या मते :-** सामाजिक समस्या या व्यक्तीच्या अशा कल्याण विषयक आकांक्षाची पूर्तता होऊ शकत नाही.
३. **रिचर्ड :-** सामाजिक अनेक सदस्या कडून घडणाऱ्या आक्षेपाह व अनावश्यक वाटणाऱ्या वागणुकीच्या पध्दती म्हणजे सामाजिक समस्या होय. थोडक्यात व्यक्तीच्या वर्तनातून निर्माण होणारी समाजाचे आदर्श पूर्ण न करून शकणारी अशी परिस्थिती किंवा अवस्था म्हणजे सामाजिक समस्या होय. भारतातील सद्यस्थितीत काही प्रमुख समस्यांचे विश्लेषण याप्रमाणे
१. **लोकसंख्या समस्या :-** ही भारतातील प्रमुख सामाजिक समस्या आहे. कारण भारतच्या वाटयाला केवळ २.४% भूभाग आहे व लोकसंख्या मात्र १७% पर्यंत आहे. वाढती लोकसंख्या ही सामाजिक समस्या आहे. लोकसंख्या वाढीचा दर २००१ मध्ये २१% हाता तो २०११ मध्ये १७% पर्यंत खाली आला आहे. तरी देखील भारताचा जगात दुसरा क्रमांक आहे. २०४५ पर्यंत प्रथम क्रमांक असेल ही सामाजिक समस्या आहे.
२. **बेकारी :-** हे देखील भारतातील सामाजिक समस्या आहे. बेकारी म्हणजे व्यक्तीची काम करण्याची शारीरिक मानसिक क्षमता असताना व काम करण्याची इच्छा असताना त्याच्या दोन हाताना काम उपलब्ध न होणे म्हणजे बेकारी होय आणि आपल्या देशात २००५ मध्ये हे प्रमाण ८.२८% होते त्यामध्ये वाढच होत आहे व सुशिक्षित बेकारीचे प्रमाण अधिक आहे. या बेकारांना काम उपलब्ध नाही झाले तर समाज विघातक कार्यवाही मध्ये सहभागी होतात.
३. **दारिद्र्य :-** यालाच गरिबी असे देखिल मानले जाते. निरपेक्ष दारिद्र्य आणि सापेक्ष दारिद्र्य असे दोन प्रकार पडतात. आपल्या देशात दोन्ही प्रकारचे दारिद्र्य आहे. व्यक्तीला जीवन जगण्यासाठी ग्रामीण भागात २४०० कॅलरीज व नागरी भागात २१०० कॅलरीज उष्मांक निर्माण करणाऱ्या अहाराची आवश्यकता असते ते न प्राप्त होणे म्हणजे दारिद्र्य होय देशात सद्य स्थितीत १८% प्रमाण आहे. परंतु हा अकडा अधिक देखिल असू शकतो.
४. **कुपोषण :-** ही देखील भारतातील सामाजिक समस्या आहे. बालकाचे वय वजन व वाढ याचे काही प्रमाण आहेत. त्या प्रमाणात वाढ न होणे म्हणजे कुपोषण होय. जन्माच्या वेळी बालकाचे वजन किमान २ किलो ५०० ग्रॅम असणे आवश्यक आहे. त्या पेक्षा कमी वजन असणे म्हणजे कुपोषण होय. यासंदर्भात डॉ. उदय बंग आणि राणी बंग यांच्या अध्यक्षते खाली समिती घटित केली होती त्यानी याचे कारण गर्भ अवस्थेमध्ये मातांना मिळणारा अल्प व निकृष्ट अहार हे कारण स्पष्ट केले. २०११ च्या अहवालानुसार हे प्रमाण १ मिलीयन आहे.

५. **आत्महत्या :-** ही देखील भारतातील ज्वलंत सामाजिक समस्या आहे. व्यक्ति ज्यावेळी स्वतः होऊन स्वतःचे आयुष्य संपवून टाकतो ती घटना आत्महत्या ठरते. आत्महत्या करण्याची कारणे विविध आहेत. भारतात १ लाख लोकसंख्ये मागे सरासरी २००८ मध्ये १०.३% एवढे होते. केवळ मराठवाड्याचे २०१८ या वर्षातील केवळ शेतकरी आत्महत्याचे प्रमाण ७४३ एवढे आहे. म्हणजेच आत्महत्या ही सामाजिक समस्या आहे. आत्महत्या मध्ये विद्यार्थी देखील पाठीमागे नाहीत २००६ पर्यंत ५८५७ आत्महत्यांची नोंद आहे.
६. **सायबर गुन्हेगारी :-** संगणक, मोबाईल किंवा इंटरनेट, इलेक्ट्रॉनिक आणि टेक्निकलम्युनिकेशन नेटवर्कचा गैरवापर करून एखादा व्यक्ति किंवा समूहाला शारीरिक किंवा मानसिक हानी पोहचवण्यासाठी बदनामी करण्यासाठी केलेले कृत्य म्हणजे सायबर गुन्हा होय. २९२ कलमानुसार हे कृत्य गुन्हा आहे. आधुनिकाळात संगणक क्षेत्राशी संबंधित सायबर गुन्हेगारी हा विषय चिंताजनक बनला आहे.
७. **बालगुन्हेगारी :-** बालगुन्हेगारी ही वयात न आलेली व्यक्ति असून ती समाज विघातक कृत्ये किंवा दुराचाराने प्रचलित कायद्याचा भंग करतात. बालगुन्हेगारी ही सद्य भारतातील सामाजिक समस्या आहे. दिल्ली येथे बस मध्ये बलात्कार सारख्या गुन्हांमध्ये एक बालगुन्हेगार सहभागी होता. ही शोकांतीका आहे. २०११ च्या जनगणना अहवालानुसार २.३३% हे प्रमाण बालगुन्हेगारांचे आहे.
८. **कौटुंबिक हिंसा :-** कुटुंबाच्या मधील सदस्या कडून किंवा जवळच्या नातलगाकडून होणारी हिंसा म्हणजे कौटुंबिक हिंसा होय. कौटुंबिक हिंसा ही महिला संदर्भातील समस्या मानली जाते. परंतु यामध्ये लाहन बालके व पुरुष मंडींचा ही समावेश केला पाहिजे. २००५ ला या संदर्भात कायदा केला आहे व २००६ पासून त्याची अंमलबजावणी केली आहे. तरी याच्या प्रमाणात म्हणावे तेवढी घट झाली नाही शारीरिक हिंसे पेक्षा मानसिक त्रास देण्याचे प्रमाण वाढत आहे.
९. **प्रदूषण :-** पर्यावरण आणि मात यांच्या संदर्भातील प्रदूषण ही प्रमुख सामाजिक समस्या आहे. जे शुध्द आहे ते अशुध्द करणे म्हणजे प्रदूषण होय. प्रदूषणाचे वेगवेगळे प्रकार आहेत. यामध्ये वायू, ध्वनी, जल, मृदा, किरणोत्सारी यांचा समावेश होतो. असे असले तरी वायू आणि ध्वनी प्रदूषणाचे प्रमाण अधिक आहे. वाहनाचे प्रमाण वाढत आहे. मानवाला १६ किलो ऑक्सीजन वायू लागतो व कार्बनडॉय ऑक्साईड सोडतो. तसेच १०% पोटाचे आजार दूषीत पाण्यामुळे होतात. शासनाने कितीही प्रयत्न केले तरी लोकांच्या चांगल्या सवयी याचे प्रमाण कमी करू शकतात.
१०. **दहशतवाद :-** लोकांच्या मनात भिती किंवा आंतक निर्माण करून आपली उद्दिष्टे प्राप्त करणाऱ्या विचार धारांना दहशतवाद किंवा आंतकवाद असे म्हणतात. पंजाबमधील शीख आतिरेकी दहशतवाद या दहशतवादाने ३१ ऑक्टोबर १९८४ मध्ये पंतप्रधान इंदिरा गांधीची हात्या केली. १९९० ते १९९१ या काळात काश्मीर मध्ये १०००० दहशतवादी सक्रीय आहेत व त्यांचे ५० गट आहेत. ईशान्य भारतात मेघालय, अरुणाचल प्रदेश, मिझोराम, नागलँड, त्रिपुरा, मणिपूर, आसाम येथे दहशतवादी कार्यवाही होते आहे. हा दहशतवाद रोखाने ही भारतापुढील सद्य सामाजिक समस्या आहे.

निष्कर्ष

१. भारतातील सामाजिक समस्या कमी झालेल्या नाहीत.
२. समस्यांचे स्वरूप केवळ बदलत आहे.
३. वाढती बेकारी या समस्यांचे मुख्य कारण आहे.
४. शासनाने कोठेर पाऊल समस्या निर्मूलणासाठी उचलले नाहीत.
५. व्यक्ती व्यक्ती मधील संवाद कमी झाला आहे.
६. सर्व समस्यांची सोडवणूक शासनाने करावी ही लोकांची अपेक्षा असल्यामुळे समस्या कमी होत नाहीत.

शिफारशी

१. शासनाने सामाजिक समस्याची सोडवणूक कठोर पणे करावी भावनिकता कमी करावी.
२. लोकांना चांगल्या सवयी लावाव्यात ज्यामुळे समस्या कमी होतील.
३. लोकांनी आपली मानसिकता बदलावी.
४. समस्यांच्या विचार करत न बसता त्या कमी करण्यासाठी प्रयत्न करावेत.
५. समस्यांची सोडवणूक स्वतः पासून करावी.

संदर्भ ग्रंथ

१. भारतीय सामाजिक समस्या : प्रा. गोरे ए. आर.
२. समकालीन भारतीय समस्या : प्रा. जयंत घाटगे
३. सामाजिक समस्या : सुमन पाटे
४. भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या : डॉ. सुधा काळदाते
५. भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या : रा. ल. लोटे